Drugačno branje transakcijske analize
Transakcijska analiza skozi psihoanalizo

ZORA RUTAR-ILC

POVZETEK

S simptomalnim branjem v izjavljalni analizi transakcijske analize odkrijemo podobnosti z nekaterimi strukturalističnimi tezami. Struktura medosebnih odnosov, kot je razvidna iz govorice, napoteva na strukturo nezavednega.
Transakcijska analiza je najbolj prodorna, kjer nehote ostaja zvesta psihoanalizi, kjer pa razvija svoje koncepte namesto psihoanalitičnih, izgublja pojasnjevalno moč.

ABSTRACT
DIFFERENT READING OF TRANSACTIONAL ANALYSIS
TRANSACTIONAL ANALYSIS THROUGH PSYCHOANALYSIS

In the analysis of the statements in transactional analysis we discover through the simptomal teading similarities with some structuralistic thesis. The structure of interpersonal relations as discovered in the speech is the mode of the structure of unconsciousness.
Transactional analysis is the most argumentative where it is unwillingly loyal to psychoanalysis. But where it develops her own concepts instead of psychoanalytic ones, it looses its explanative power.

Ob številnih izvrstnih analizah postfreudovskih teorij se zastavi vprašanje, kaj lahko prinese novega kritično branje še ene od njih. Vendar pa sta paradoksni teoretski ustroj transakcijske analize (v nadaljevanju TA) in njena umestitev med psihoanalitično teorijo na eni strani ter postfreudovske in humanistične na drugi tako specifična, da si ju je vredno ogledati. Nenazadnje je TA v zadnjih letih pridobila na popularnosti tudi v slovenskem prostoru, kamor je med terapevtske smeri prinesla visoko profesionalnost in svežino, v teoriji pa je z ozirom na prevladujočo neoanalitično paradigmo naredila korak bliže k renesansi psihoanalitičnega učenja, čeprav ga hkrati tudi mehča.

TA je treba brati na dveh nivojih: dobesedno, na nivoju njenega psihodinamičnega pristopa in simptomalno, torej v proizvedenem pokazati, česar sama ni zaznala, ali pa vsaj ne eksplicirala. To pa je njena strukturalistična zasnovanost, a ne tista, ki jo

pripoznava sama (v svoji t.i. strukturalni analizi napram funkcionalni), ampak predpostavka o strukturiranosti nezavednega kot govorice.

Večji del TA teorije je namreč zasnovan na izjavljalni analizi, TA kot diagnostična in terapevtska metoda pa je orientirana na tekst oz. na transakcije (ki so enota izmenjave dveh izjav med dvema osebama, oz. enota izmenjave pozornosti, medsebojnega pripoznanja). Struktura medosebnih odnosov napoteva na osebnostno strukturo in je ključ do etiologije. Preko diagnosticiranja pacientovih ego stanj in ego pozicij iz transakcij se v terminih skripta, nasvetov, kontranasvetov, prepovedi, programiranja... uporabljajoč ustrezne intervence (ki pa po pestrosti in direktivnosti močno prekašajo najbolj "direktivne" poskusne interpretacije v psihoanalitični tehniki) pacientu pomaga ozaveščati silnice, ki so na delu v njegovem funkcioniranju (govoru).

Kako fatalno deluje beseda, pokaže TA s skriptno matrico. V ranljivega, nemočnega, slabo informiranega in v vsem od staršev odvisnega otroka, se investira nasvete, priporočila, prepovedi (zlasti te so po TA s svojo izključujočnostjo in brezpogojnostjo posebej zavezujoče), se ga stigmatizira in etiketira in se mu pripisuje najrazličnejše atribute (npr.: otroku se v najrazličnejših situacijah z različnimi sporočili da vedeti, da je neroden, neveden, malomaren, da mu nič ne uspeva...), kar otrok s t.i. "sprejetjem odločitve" prešije v doživljanje sebe kot takega. Bližnjikova beseda je tista, ki ga "naredi", z njo je določen, v terminih TA skriptiran. Definira se mu podobo o sebi, svetu in drugih, definira se mu realnost. Individuum torej ne reagira na sam dražljaj, ampak na pomen, ki mu ga pripiše, s tem, da je ta že posredovan preko vpetosti v intersubjektivne odnose, ki ga določajo. TA to eksplicira s konceptom referentnega okvira. Referentni okvir oskrbuje individuum s splošnimi perceptivnimi, konceptualnimi, afektivnimi in akcijskimi obrazci, ki se uporabljajo, da se definira self, druge ljudi in svet. Iz vsake izjave se tako da razbrati trenutno individuovo ego pozicijo (variacije dualnega odnosa jaz ti z vrednotenji "okay", npr.: jaz sem OK, ti si OK...). Tekst se vedno analizira z ozirom na diskurzivno situacijo ali vsaj širši kontekst. Tako bi se dalo izjavo "Vsi me zajebavajo" brati s pozicije "jaz not OK, drugi not OK", če poteka zaključevanje upoštevajoč informacije iz spremnih kanalov (glasu, drže, mimike...) po tej poti: "zajebavajo me, torej so slabi, jaz pa tudi, saj sem očitno z nečim izzval to odklanjanje". Lahko pa bi se odvijalo tudi tako: "slabi so oni, ker me zajebavajo, v resnici pa pojma nimajo, jim bom že pokazal. Spet v drugačnem kontekstu pa bi zadeva lahko izgledala takole: "meni nič ne uspeva, slab sem, njim pa gre vse od rok" ("jaz not OK, drugi OK"). Sklepajoč iz stavčnega pomena bi si upali izključiti kvečjemu variacijo "jaz OK, drugi OK", saj slabšalna konotacija iz "zajebavajo" implicira slabost vsaj na eni strani. Navsezadnje pa tudi to ni zanesljivo, saj je lahko izrečeno v kontekstu šale, karikiranja...Iz dalj časa zapažene uporabe pretežno ene pozicije se da sklepati na prevladujočo življenjsko držo.

TA pokaže izgradnjo "ropotarnice imaginarnih identifikacij" (rečeno z Lacanom) z modelom skriptiranja. Mnoštvo nasvetov, programov in prepovedi z različnih področij, ki se lahko med seboj ujemajo ali pa izključujejo, gre od matere na eni strani in očeta na drugi do otroka.

Primer:

Mati otroku ob različnih prilikah svetuje: "Moški so barabe, pazi se jih!", "Trikrat premisli, preden zaupaš", "Drži se raje zase!"... Program, ki mu ga sugerira je npr.: "V življenju je važno, da si čim manj opazen." Učinek tega pa podkrepljuje še s prepovedmi, npr.: "Ne sili v ospredje!", "Ne razočaraj nas!"...

Očetova sporočila so lahko s temi usklajena ali pa tudi ne. V navedenem primeru so očetovi nasveti: "Trdo delaj, malo gobcaj!", "V življenju je pomembno nekaj narediti." Prepovedi pa so npr.: "Da mi ne pripelješ moškega v hišo!" in "Ne odgovarjaj mi!", torej tipa: ne bodi pomemben, ne bodi blizek, ne misli..., vodilo (ki ga v TA poimenujejo "driver") pa je predvsem "trdo delaj".

Ujetemu v niz prepovedi, ki jih je poleg omenjenih še več kot deset značilnih (npr.: ne odrasti, ne zapusti nas, ne bodi zdrav...), se človeku življenje odvija po enem od (iz grške mitologije izposojenih) scenarijev: Tantalov Nikoli (v katerega bi se lahko iztekel gornji primer), Arahnein Vedno, Herkulov Dokler, Damoklejev Potem, Sizifov Ponovno in še enkrat ter Filomenin Brez konca...

***

Ob tem se postavi vprašanje, kako potemtakem TA artikulira koncept nezavednega. Neposredno se o njem ne izreka, kar pa se izkaže kot teoretska prednost, saj onemogoča (neoanalitično) mistificiranje nezavednega kot nedosegljivega vira, kot jedra travmatičnih izkušenj. Na nezavedno napoteva struktura medosebnih odnosov, govorica kot njegov ustroj. Nezavedno obstoja v načinu, kako je doživljanje strukturirano in kako se kaže skozi govorico.

TA se tako ogne neoanalitičnim "rešitvam", ki so v predpostavljanju nekega samoumevnega ključnega mehanizma (od bazične anksioznosti Horneyeve in občutka manjvrednosti pri Adlerju, preko Schultz-Henckejevih po Freudu prirejenih potreb zgodnjega otroštva, do hierarhije potreb Maslowa) na arbitrarno točko v t.i. osebnostnem razvoju oz. procesu formiranja osebnostne strukture, in ki "ne nudijo nič posebnega za razumevanje dejanskih potekov in so metapsihološko nični" (Jacoby, 1981, str. 79).

***

K neoanalitičnim poenostavitvam pa se TA vendarle zateče pri pojasnjevanju svojih konceptov. V razlago elegantno domišljenega modela skriptiranja in nanj vezane strukturalne sheme namreč prikliče povsem površinske psihodinamične rešitve. Tako se v teoretski konstrukciji TA izmenjujeta dva nivoja: nivo, kjer je za razvitimi koncepti neopazno na delu psihoanalitična intuicija, ki pa ni teoretsko elaborirana in nivo ohranjanja nekaterih iz psihoanalize privzetih konceptov, a tako reformuliranih, da zvodenijo. Poglejmo si to protislovnost na delu.

Pri pojasnjevanju, zakaj starševska sporočila sploh primejo, zakaj držijo subjekta in od kod prisila ponavljanja, se TA zateče v osiromašeno empiristično razlago.

Ker je otrok nemočen, slabo informiran in v vsem odvisen od staršev, jim je prisiljen verjeti oz. jih vsaj ubogati, se podvreči njihovim nasvetom in prepovedim in s tem omejiti svoje svobodno dete (eno od ego stanj, kot jih definira TA, o čemer bomo spregovorili v nadaljevanju). Navsezadnje ni pomembno ali se podredi s popolnim sledenjem ali pa reagira uporno (v prvem primeru se izgrajuje v "nemočnega" ali "obžalujočega" otroka, v drugem pa v "slabo prilagojenega" ali v "upornega"). V vsakem primeru prepovedi povzročajo direktno frustracijo in preprečijo avtonomno ravnanje svobodnega otroka.

Otrok je res podvržen staršem, a to je neodpravljivo, je čista strukturna, ne le empirična nujnost. Narave te odvisnoti namreč ne gre dojemati zgolj kot realne odvisnosti in strahu pred izgubo starševske ljubezni, ampak kot globoko libidinalno zaznamovano. Kot razvojni faktor, odločilen za to, vidi psihoanalitična teorija narcizem. S

konfliktom med Idealom Jaza in Jazom ne steče le potlačevanje motečih nagibov, ampak se v ljubezenskih prizadevanjih, kjer je željo po posedovanju primarnega objekta (matere) otrok prisiljen nadomestiti z identifikacijo z objekti, skuša priličiti, zadostiti Idealu Jaza.

Freud sam v Metapsiholoških spisih vpelje pomen dolgega obdobja nemoči in odvisnosti za nastanek Nadjaza (namesto katerega TA postulira ego stanje Roditelja kot ponotranjenje roditeljskih "sporočil"), a ga nerazdružljivo poveže z Ojdipsko dinamiko (prim.: Freud, 1987, str. 333). Fatalnosti in moči starševskih prepovedi, ki ju TA utemeljuje z njihovo brezpogojnostjo in otrokovo odvisnostjo, je tako moč najti globji razlog.

Ne gre torej le za empirično ranljivost v smislu nemoči in eksistenčne odvisnosti v potrebah, ampak je ranljivost v tem, da - kot pravi Freud - Nadjaz izvira iz obdobja prvih identifikacij, ko je Jaz še šibak, hkrati pa je Nadjaz dedič Ojdipa, "ki v Jaz pripelje najbolj veličastne objekte" (prav tam, str. 346).

Primerjajmo zdaj podrobneje obe pojmovanji.

TA definira ego stanje Roditelja kot sklope mišljenja in občutkov s pripadajočim obnašanjem, ki nastane z "analiziranjem" starševskih figur, ne da bi pri tem pojasnila mehanizme, ki introjekcijo omogočijo. Identifikacija je tu prisotna le implicitno in še to zgolj na fenomenološkem nivoju. Dojema se jo kot privzemanje določenih starševskih vedenjskih vzorcev (na način: otrok se s starši identificira v tem in tem...), to je kot preslikavo, spregleda pa se njeno libidinalno naravo, dinamiko torej, ki omogoča, da preslikave sploh stečejo. Psihoanalitična interpretacija pa je obstoj identifikacij utemeljila v zgodnjih objektnih investicijah, ki jih je Jaz prisiljen opuščati, zaradi česar pride do njegovih sprememb, ki so v vzpostavitvi opuščenih objektov v Jazu (prim. prav tam, str. 326 do 330).

Pomen starševskih identifikacij ne izvira torej iz empirične, eksistenčne pomembnosti staršev za zadovoljevanje otrokovih potreb v obdobju nemoči, ampak iz njihovega statusa ljubezenskih objektov prvega seksualnega obdobja.

Kritični poudarek TA pa ostaja na škodljivosti in odvečnosti kontraproduktivnih starševskih sporočil, s čimer se zakrije, da si subjektivacije sploh ni moč misliti brez omejevanja s strani staršev. Še več: s Freudom in Lacanom rečeno, podvrženost ni le plod empiričnih okoliščin niti ni utemeljena le v strukturi človekove psihe, ampak je popolnoma a-psihološka, je zavezanost brezosebni instanci Imena-Očeta kot zastopnika simbolnega reda, ki se mu pokoravata tudi oče in mati in mu empirični oče ali njegov namestnik da le ime. Šele ujetost v simbolni dolg poenoti prej razpršeni subjekt. Skozi simbolno identifikacijo subjekta z Imenom-Očeta, z Zakonom (ki je Kantov kategorični imperativ), Zakon izgubi svojo grozečo nadjazovsko tujost, subjekta osvobodi podrejenosti kaprici matere, ostane pa kot moralna instanca vesti. Izoblikovanje "normalnega" Jaza je sekundarni učinek interiorizacije simbolnega Zakona, posredovanosti imaginarne identifikacije (ki je v prej omenjenih zrcalnih preslikavah) s simbolno (prim.: Žižek, 1987, str. 126 do 131 in 153 do 157).

S tem, da subjekt ponotranji Zakon in se mu podvrže, pa se mu - osvobojenemu imperativa predojdipske zahteve - odpre razsežnost želje.

Simptomatično je, da TA od navedenega pojmovanja ohrani le grobo fenomenološko razdelitev, ki ji je druga topika nepoznana, a se v tistem, za kar meni, da je v njeni izvedbi izvirnega, pokažejo ravno sledi opuščenih, "nadgrajenih" psihoanalitičnih konceptov. Roditelj v TA ne obdrži le nadjazovske funkcije v

Freudovem postojdipskem smislu, ampak je funkcionalno razcepljen v dve podvojeni instanci: v Kritičnega Roditelja in v Negujočega. Prvi je zdaj tisti, ki v TA zastopa instanco postojdipskega Nadjaza oz. v Lacanovi terminologiji Očetovskega simbolnega Zakona. Njegov del, t.i. "prkosni" Roditelj pa v svoji grozeči razdiralnosti zastopa funkcijo materinskega nadjaza, katerega del sega še v en segment Negujočega Roditelja.

Tudi v strukturalni analizi ego stanja Roditelja naletimo na sled iste diferenciacije. Tu se namreč izpostavi, da prepovedi prihajajo iz Deteta v Roditelju staršev. Predojdipska nadjazovska krutost izvira iz nesimboliziranega dela Roditelja, medtem ko je Roditelj Roditelja zastopnik ponotranjenega Simbolnega Zakona.

Iz navedenega se ponuja sklep, da je transakcijska analiza najbolj zvesta psihoanalitičnim konceptom tam, kjer se tega ne zaveda ali pa tega noče.

***

Manj plodno se pokaže iskanje usedlin psihoanalitične teorije v teoriji TA pri primerjavi ego stanja Odraslega z navidez korelirajočim psihoanalitičnim Jazom. Ego stanje Odraslega je v TA stanje racionalne presoje, testiranja realnosti in obdelovanja informacij. TA ga pripisuje t.i. "brezkonfliktnemu delu Jaza iz Freudove teorije" in tako enodimenzionalnost lastne konceptualizacije vnaša tudi v percepcijo psihoanalitične teorije. Res je, da tudi Freud prisodi Jazu funkcijo testiranja in zastopanja realnosti in ga dojema kot "izraz direktnega vpliva zunanjega sveta s posredovanjem Z-Zv na Ono" (Freud, 1987, str. 323). Toda trditev, da Jaz reprezentira um in preudarnost, je za Freuda le približna, Jaz nikakor ni le to. Jaz namreč ne sovpada z zavestjo, njegov pomemben del, ki sovpada s potlačitvijo, je nezaveden. Jaz je zato globoko iracionalen in konstitutivno obeležen s konfliktom. Potlačujoča instanca je ravno Jaz, ne Nadjaz, kot TA površno povzema od psihoanalize v distinkciji med ego stanjema Roditelja in Odraslega. Nadjaz pa je kritična instanca, ki v podobi Jaz Ideala priskrbi kriterij, ob katerem Jaz potlačuje.

Ta spregled TA kompenzira s konceptom kontaminacije kot eno od zvrsti patologije ego stanj. Kar TA v patologiji ego stanj pojmuje kot slučajno, kot plod neugodnih razvojnih faktorjev, je v psihoanalizi strukturno nujno, edini možni način obstoja subjektivitete.

V TA je izhodišče ego stanja Odraslega brezkonfliktno, racionalno stanje, ki ga zaradi zunanjih dejavnikov kontaminirajo vsebine, ki prodirajo vanj iz Roditelja ali Otroka in ki jih Odrasli nekritično doživi kot svoje (je "kontaminiran"). Zaradi neugodnih okoliščin pa lahko pri otroku ali pri odraslem pride tudi do odpisovanja določenega dela doživljanja, kar sčasoma privede do nove patologije - do izključitve posameznih ego stanj ali njihovih delov.

Omenjena koncepta očitno nekaj dolgujeta psihoanalitičnemu konceptu potlačevanja, a ga hkrati siromašita. Oglejmo si to podrobneje.

Če potlačitev dojemamo v najširšem smislu in zelo približno kot "izrinjanje iz zavesti", bi lahko sem umestili tudi odpisovanje. TA definira odpisovanje kot ignoriranje nekega dela doživljanja. Otrok "sprejme" odločitev o odpisovanju nekaterih vidikov izražanja. Izrecno se sicer opozori, da poteka to odločanje nezavedno, a sama izbira izraza je simptomatična in nakazuje težnjo TA, da se subjekta prikaže kot racionalnega in zato predvidljivega, s centrom odločanja in točko presojanja v jazu (ego stanju Odraslega).

Vendar pa TA odpisovanje spet pripiše zgolj empiričnim dejavnikom in izključitev izpelje iz odpisovanja, češ da ker določen vidik doživljanja odpisujemo, pride do

izključitve, ne da bi podrobneje pojasnila na kakšen način izključitev obstoja in "kje" je odpisano. Psihoanalitična teorija tu ponudi koncept prapotlačitve, na katerega se naveže vsako naknadno potlačevanje in potlačevanja ne dojema kot akcidentalno, ampak kot neodpravljivo. Potlačenih vsebin ne "izključi" ali "odpiše", ampak jim pripiše usodo blodečih fantazem, ko se afekti, odtegnjeni svojim prvotnim predstavam, zahvaljujoč mehanizmom potlačitve premeščanju in metonimiji, pripenjajo na nadomestne predstave (prim. v Freud, 1987, str. 133 do 157).

Na spogledovanje s konceptom potlačitve opozarja tudi formulacija o "bližini grozečih občutij iz Otroka", ki se zaradi odpisovanja slej kot prej vrnejo.

***

Kako TA marsičesa, kar proizvede, teoretsko ne razdela, pa se ponovno pokaže na primeru odnosa TA terapije do travme. Terapevtski postopki so namreč zasnovani na strukturalističnem pojmovanju travme: ne gre namreč le za to, da bi do zavesti privedli travmatični dogodek iz mladosti in zapolnili spominske vrzeli, ampak je travmatični dogodek, ki se prisilno ponavlja v simptomu, na delu tu in zdaj, v govorici in zato je treba predelovati samo mesto, od koder je subjekt "govorjen" (navedeno po Žižku, 1985, str. 40).

***

Konstelacijo razmerij med ego stanji iz otroštva posameznik obdrži kot svojo osebnostno strukturo za zmeraj. Kot izhod iz konfliktov, vezanih na zgodnje obdobje, mu služi reketiranje, ki je substitut za izražanje "pravega" občutja. V intersubjektivnih razmerjih se uporablja manipulativno in eksploativno. Skozenj je individuum vezan na preteklost in je omejen v spontanosti.

Prisila ponavljanja je na delu tudi v t.i. igrah. Igre so napredujoča serija transakcij (t.i. komplementarno vogalnih), usmerjenih k dobro definiranemu, nezavedno željenemu in s terapevtske pozicije napovedljivemu izhodu - pay offu, ki je v vzbujanju neprijetnih občutij "soigralcev".

Z opisanim konceptom iger TA doprinaša k fenomenologiji patologije vsakdanjega življenja, saj po TA nezavedno igramo prav vsi. Igre so pokazatelj nerešenih konfliktov in nadomestilo za intimnost, saj omogočajo vsaj povezanost, bližino, torej dotok "strokov" ("stroke" je po TA ena od najpomembnejših potreb, nevrološko utemeljena in je enota pozornosti, dotok dražljajev v širšem smislu). Funkcija odpisovanja v igri je vzpostaviti transakcijo po nekdanjem vzorcu doživljanja, da z njo iniciator demonstrira svojo redefinicijo situacije, odgovor naslovljenega pa kaže njegovo nezavedno pripravljenost umestiti se na ponujeno izjavljalno pozicijo - igrati eno od vlog v igri zaradi lastne komplementarne psihične ekonomije.

V ta, z govorico nezavedno strukturirani, s fantazmami in verjetji podprt imaginarni scenarij se v terapiji zareže z antitezami pri igrah in z ustreznimi drugimi intervencami oz. tehnikami pri drugih simptomih. Funkcija antiteze v TA je podobna kot molka v psihoanalizi. Na strani iniciatorja (v terapiji pacienta) vsiljeno interpretacijo se odgovarja iz takšnega ego stanja, da se prekine igro. Pacient seveda lahko vztraja dalje, lahko tudi dekompenzira, vendar pa je hkrati v takem frustriranju moment možne subjektivacije, preklopa iz imaginarne sfere v simbolno. Doseže se spremembo razmerij, redefinicijo realnosti oz. celotnega simbolnega ustroja. Tu je navsezadnje vseeno, če TA

trdi, da dela s transferjem mnogo manj kot psihoanaliza, pomembno je, da se le ta vzpostavi in nato deluje do svoje razpustitve, ko je terapija zaključena.

***

S konceptoma iger in reketiranja TA ostaja zvesta strukturalistični in materialistični zasnovanosti na označevalcih, izjavah in izjavljalnih pozicijah. Tako se kljub nekaterim siceršnjim poenostavitvam in nevtralizacijam ogne mitu o rekonstrukciji osebne zgodovine in misli osebnostno strukturo in njen razvoj označevalno. Značilno je, da vpelje lasten pojmovni sistem in terminologijo, za katero priznava, da jo dolguje psihoanalizi, ki pa jo želi s tem ublažiti in analitično terapijo približati širšim slojem. S svojo filozofijo, kot ji sama pravi (ne teorijo!) optimizma, humanizma in vedrine skuša potlačiti ogrožujoče pripoznanje subjekta kot razcepljenega, z besedo iztrganega iz realnega, dvojno odtujenega sebi in družini in zato "neozdravljivega". Kot terapevtsko metodo, ki ji je če že ne uspešna prilagoditev, pa vsaj za silo zadovoljivo preživetje maksima, zato ni oškodovana. Lahko sicer rečemo, da psihoanaliza manj kot TA vodi v prilagoditev posameznika okolju, saj se v to čuti primorana in zato vsaj vztraja na neskončnosti analize (s tem seveda ne tudi terapije), vendar je za konkretnega pacienta pomembna le osvoboditev od bolezenskega pritiska in kvečjemu še povečan uvid v lastno funkcioniranje in mu je zato vseeno, če mu to ponudi TA ali psihoanaliza.

Branje TA skozi psihoanalizo tako ostaja početje teoretikov v upanju, da korak, s katerim je teorija vedno pred prakso, ne bo vedno enako velik.

LITERATURA:

Berger, J., Treči roditelj - Novi pravci grupne psihoterapije, Nolit, Beograd 1980.
Bern, E., Koju igru igraš?, Nolit, Beograd, 3. izd.
Ducrot, O., Izrekanje in izrečeno, Studia Humanitatis, Ljubljana 1988.
Freud, S., Metapsihološki spisi, Studia Humanitatis, Ljubljana 1987.
Gospostvo, vzgoja analiza, ur. Žižek, S., Analecta, DDU Univerzum, Ljubljana 1983.
Jacoby, R., Družbena amnezija, CZ, Ljubljana 1981.
Močnik, R., Beseda...besedo, ŠKUC, Ljubljana 1985.
Psihoanaliza in kultura, ur. Žižek, S. in Močnik, R., DZS, Ljubljana 1981.
Žižek, S., Jezik, ideologija, Slovenci, DE, Ljubljana 1987. Hegel in označevalec, DDU Univerzum, Ljubljana 1980